

บรรณานุกรม

1. เอกสารชั้นต้น

1.1 เอกสารราชการที่ยังไม่ตีพิมพ์

กองจกหมายเหตุแห่งชาติ. รัชกาลที่ 5 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ 98.3/2

กองจกหมายเหตุแห่งชาติ. รัชกาลที่ 5 เอกสารเพิ่มเติมกระทรวงมหาดไทย เล่ม 8

จ.ศ. 1236, เล่ม 12 จ.ศ. 1239, เล่ม 14 จ.ศ. 1240, เล่ม 15

จ.ศ. 1240, เล่ม 16 จ.ศ. 1240 - 1241, เล่ม 18 จ.ศ. 1243,

เล่ม 20 จ.ศ. 1243, เล่ม 22 จ.ศ. 1244, เล่ม 25 จ.ศ. 1245,

เล่ม 26 จ.ศ. 1246, เล่ม 27 จ.ศ. 1246, เล่ม 28 จ.ศ. 1247

— รัชกาลที่ 5 เอกสารกระทรวงมหาดไทย 2.3/4

— รัชกาลที่ 5 เอกสารกระทรวงมหาดไทย 2.12 ก/1-3 กาดสิน, กมลาไสย

— รัชกาลที่ 5 เอกสารกระทรวงมหาดไทย 2, 12 ก/21 ในบอกรเมืองต่าง ๆ

— รัชกาลที่ 5 เอกสารกระทรวงมหาดไทย 2.18

— รัชกาลที่ 5 เอกสารกระทรวงมหาดไทย 57 มณฑลลาวกาว

— รัชกาลที่ 5 สารบัญชีคดีพิเศษ เล่ม 9

— รัชกาลที่ 6 เอกสารกระทรวงมหาดไทย 20/4 รายงานราชการมณฑลร้อย-

เอ็ด

หอสมุดแห่งชาติ แผนกหนังสือโบราณ, หมายเหตุแห่งชาติ รัชกาลที่ 2

— หมายเหตุแห่งชาติ รัชกาลที่ 3

— หมายเหตุแห่งชาติ รัชกาลที่ 4

— หมายเหตุแห่งชาติ รัชกาลที่ 5 มีบัญชีใหม่

— หนังสือนั่งสือจ้างแปล เลขที่ 34

— หมายเหตุรับสั่ง เอกสารรัชกาลที่ 2

— เอกสารโบราณ "ตำนานเมืองเวียงจันทน์"

1.2 เอกสารส่วนบุคคล

"บอกศักราชเมืองมุกดาหาร" เอกสารโบราณฉบับวัดยอดแก้วศรีวิชัย มุกดาหาร
อักษรธรรม (ปัจจุบันอยู่ในนครหลวงของคณะสุรจิตต์ จันทราชา)

"พื้นเมืองยโสธร" เอกสารโบราณอักษรไทยน้อย. (เดิมอยู่ในนครหลวงของ
พระสุวิชัย นาคเสน หรือสุวิชัย จิตตะยโสธร วัดป่าอัมพัน
อ. เมือง จ. ยโสธร ปัจจุบัน พระสุวิชัย มรณภาพ เมื่อ 2528.)

"โพสarak ยุก 12" เอกสารใบลานอักษรไทยน้อย ได้จากบ้านกุดแคนะ ต. โลกก่อ
อ. เมือง จ. มหาสารคาม

ราษฎรบริหาร (ทอง), พระ. พงษาวดารเมืองกาลสิน เมืองกระบะลาไสย และ
เมืองขึ้น. เอกสารสมุชชอบ (ปัจจุบันอยู่ในนครหลวงของนางรำไพ ชัมมะพะ
(บริหาร))

"ลำพื้นเมืองเวียงจันทน์" เอกสารโบราณอักษรธรรม ฉบับวัดบ้านตาแหลว อำเภออำนาจ-
เจริญ จังหวัดอุบลราชธานี (นายสิงห์คำ ทองฉาย ถอดความเป็นอักษรไทย)

"หลักคำบุก 3" เอกสารโบราณอักษรธรรม ฉบับบ้านหนองคอง ต. สำโรง อ. หนองสอง-
ห้อง จ. ชอนแก่น (ปัจจุบันอยู่ในนครหลวงของคณะสงฆ์ สุริยินทร์)

1.3 เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

"กฎข้อบังคับเรื่องเปลี่ยนแปลงแผนพล 4 นพทล." ราชกิจจานุเบกษา. 17 (27 มกราคม
119) :

กฎหมายตราสามดวง 5 เล่ม. พระนคร : กุรุสภาพ, 2503.

นายกรัฐมนตรี, สำนัก (รวบรวม). เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศราชกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514.

- "ประกาศกำหนดอายุคนที่เปบจกรรจแลปลดชรา รัตนโกสินทรศก 118". ราชกิจจานุเบกษา. 16 (16 กรกฎาคม ร.ศ. 118) : 197.
- มหาดไทย, กระทรวง. ทำเนียบข้าราชการหัวเมืองรัตนโกสินทรศก 125. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ, ร.ศ. 125.
- .ทำเนียบข้าราชการหัวเมือง รัตนโกสินทรศก 126. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ, ร.ศ. 126.
- .ทำเนียบข้าราชการหัวเมืองรัตนโกสินทรศก 127. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ, ร.ศ. 127.
- .ทำเนียบหัวเมือง รัตนโกสินทรศก 118. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ, ร.ศ. 118.
- .ทำเนียบหัวเมืองตอนที่ 1 - 2 - 3 รัตนโกสินทรศก 119. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ, ร.ศ. 119.
- "เรื่องทำสัมโนครหัวเมือง" เทศาภิบาล .1 (พฤษภาคม ร.ศ. 125) : 85 - 103.
- เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ. "กฎหมายสี่สี่ (กฎศกเลข)." ประชุมกฎหมายประจำศก 4 (จ.ศ. 1172) : 8 - 17
- . "ประกาศเรื่องคนกองนอก" ประชุมกฎหมายประจำศก 5 (จ.ศ. 1217) : 142 - 146
- . "ประกาศกำหนดคดีเล็ก" ประชุมกฎหมายประจำศก 5 (จ.ศ. 1217) : 168 - 169.
- . "ประกาศพระรารพาทนระบรบรา โขวาทข้าหลวง ซึ่งออกไปศักเล็กหัวเมือง" ประชุมกฎหมายประจำศก 5 (จ.ศ. 1217) : 172 - 174.
- . "ประกาศว่าด้วยกาเดินเปบเจ้าเมือง" ประชุมกฎหมายประจำศก 7 (จ.ศ. 1225) : 5 - 8

- เสด็จร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, " ประกาศห้ามมิให้เล่นแควลาว " ประชุมกฎหมาย
ประจำศก 7 (จ.ศ.1227): 160 - 162
- " ตรารัฐมัญฑลาม " ประชุมกฎหมายประจำศก 7 (ไม่ระบุ จ.ศ.): 322 -
326
- " ร่างทองตราประกาศพระราชทานตัวพิมพ์หัวเมืองชั้นนอก " ประชุมกฎหมาย
ประจำศก 9 (จ.ศ.1238) : 171 - 174
- " พระราชบัญญัติโค กระบือ " ประชุมกฎหมายประจำศก 9 (จ.ศ.1238) :
175 -178
- " พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ " ประชุมกฎหมายประจำศก 16 (ร.ศ.
116): 22 -67
- " พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร รักษากฎหมาย 124 " ประชุมกฎหมาย
ประจำศก 20 (ร.ศ.124) : 302 -314
- " ประกาศให้ยกเว้นชาวมณฑลอุดรและอีสาน ซึ่งลงมารับจ้างทำนาแลการงาน
 อื่น ๆ ตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร รักษากฎหมาย 124 " ประชุมกฏ
หมายประจำศก 22 (ร.ศ. 127): 406 -407
- " พระราชบัญญัติศัคนาการราชการหัวเมือง รักษากฎหมาย 119 " ประชุม
กฎหมายประจำศก 17 -18 (ร.ศ.119): 423 - 427
- " ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารในมณฑลพายัพ มณฑลอุดร มณฑล
 อุดรราชธานี มณฑลร้อยเอ็ด " ประชุมกฎหมายประจำศก 26 (พ.ศ.2496)
 : 258

2. วิทยานิพนธ์, หนังสือ, บทความจากหนังสือ และงานเขียนอื่น ๆ (ภาษาไทยและลาว)

ถนอมวรรณ มังคลารัตนศรี. "ผลงานของเจ้าพระยามหินทรศักดา (สิงห์) ในฐานะสมุหนายก พ.ศ. 2372 - 2392." วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524.

เกื้อ บุญเพิ่ม. "จังหวัดกาฬสินธุ์." รายงานกิจการเทศบาลเมืองกาฬสินธุ์ ประจำปี 2518 - 2522. กาฬสินธุ์ : จินตกรรมการพิมพ์, 2523.

เกื้อกุล เป็นยองนันท. การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 194 หน่วยศึกษานิเทศกรรมการฝึกหัดครู. พระนคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2520.

ชิตยวงษ์, พระ (เหล่า ณ ร้อยเอ็ด). พงศาวดารภาคอีสาน. น.ป.พ. , 2472.

เขียน จิตส์โล, พระมหา. บันทึกประวัติวิทยุไทย. พระนคร : โรงพิมพ์มิตรไทย, 2485. (พิมพ์ในงานบำเพ็ญกุศลอุทิศนายสังข์ ภูสาหัส ณ วัดโครภุมิ (ใต้ท่า) อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดมหาสารคาม)

ศรีปัส, ปรานธิส. สภาหออีสาน แปล โดย 'ตูลจันทร์'. พระนคร : สึกนิทสยาม, 2514.

คำพั่น วงกกรัตนะ, เจ้า. พงศาวดารเมืองพวน. พิมพ์ครั้งที่ 2. เวียงจันทน์ : กระทรวงศึกษาธิการ สิลปากอน กี่ไฉและบุญชน, 1969. (อักษรลาว)

พงศาวดารชาติลาว: ความเป็นมาของชาติแต่ครั้งค้ำบั. เวียงจันทน์: หอสมุดแห่งชาติ, 2516.

"จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3." ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 41 ภาคที่ 67. พระนคร: คุรุสภา, 2512.

"จดหมายเหตุโหรของจันทน์แก่งศิลา." ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 8 ภาคที่ 8. พระนคร: คุรุสภา, 2507.

- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ธรรมเนียมราชตระกูล. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2501. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทรทิพย์นิภา ณ วัดเทพศิรินทราวาส)
- จักรกฤษณ์ นรินดิษคุณการ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยาลงกรณวงมหาคไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. โอเคเอ็นเอสโตร์, 2527.
- จังหวัดกาฬสินธุ์ : งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2500.
- จันทร์ โงนคำ, พระยา. "พงศาวดารเมืองนครพนมสังเขปฉบับพระยาจันทร์โงนคำ."
ประชุมพงศาวดารเล่ม 44 ภาค 70. พระนคร : คุรุสภา, 2512.
- จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. ของดีอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา. 2520.
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. วิถุกกาลสยาม ร.ศ. 112. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519. (เอกสารนิเทศการศึกษานิตยสาร ฉบับที่ 178 หน่วยงานนิเทศกฤ กรมการฝึกหัดครู)
- ฉัตรทิพย์ นาดสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. นนทบุรี : สร้างสรรค์, 2527.
- ฉัตรทิพย์ นาดสุภา. และคนอื่น ๆ เศรษฐกิจสาครกับประวัติศาสตร์ไทย. นนทบุรี, สร้างสรรค์, 2524.
- ชัยเฉลิม นาคะประเวศ. "จังหวัดขอนแก่น" ข.ภาคประวัติศาสตร์และรายชื่อเจ้าเมืองข้าหลวงหรือผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น." ภูมิประวัติศาสตร์จังหวัดขอนแก่นและนามาสาครคี. ขอนแก่น: คัดงนนาวิทยา, 2525 (ที่ระลึก อนุสาวรีย์พระนครศรีบริรักษ์ (เพี้ยเมืองแพน)).
- ชาวอีสาน, สมาคม. (รวบรวม) อีสานว่าลึก. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีอนันต์, 2525.

- ชัตตัน, เอ็น. ภูมิศาสตร์สยาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2470.
- ณรงค์ เกษร, "ทำเนียบการปกครองของมณฑลลาวพวน" นิเทศการศึกษาศรุษ-
แกน 3: 25 (พฤษภาคม 2514), (คัดลอกเป็นเอกสารพิมพ์ดีด โคมหา
 วิทยาลัยขอนแก่น)
- ณัฐฉิ สุทธิสงคราม, ชีวิตในประวัติศาสตร์, พระนคร: วชิรวิทย์การพิมพ์, 2523
- ณัฐฉิ สุทธิสงคราม และบรรเจิด อินทจันทร์ยง. พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประ-
 จักษ์คือปากม (ผู้ถวายชีวิตรักษาแผ่นดินอีสาน). พระนคร: วชิรวิทย์การพิมพ์,
 2523.
- คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. "ตำนานภาณีอากรบางอย่าง"
ลัทธิธรรมเนียบต่าง ๆ ภาคที่ 16. คลังวิทยา, 2515.
- "ไทยรบพม่า" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 7 ภาค 6. พระนคร: ศุภสภา, 2506
- "ประวัติเจ้าพระยามหินทรเสนา (สิงห์ สิงหเสนี)." ประวัติเจ้าพระยามหา
 เสนา. (มุนนาค). เจ้าพระยามหินทรเสนา (สิงห์ สิงหเสนี), เจ้าพระยาม
 ราช (ปั้น สุขุม). ศุภสภา, 2518.
- พระราชพงศาวดารกรุงเพ็ชรพันโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 2. พระนคร: ศุภสภา,
 2505.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พระนคร : โอเคียนสโตร์, 2505.
- เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค 4 ว่าด้วยเที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑล
 ร้อยเอ็ด. พระนคร: อรุณการพิมพ์, 2512. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
 รองอำมาตย์เอก หลวงพิทักษ์พนมเชตร (สีห์ จันทรสชา) ณ เมรุวัดศิลาวิเวก
 มุกดาหาร 18 พฤษภาคม 2512)
- "เรื่องแม่น้ำโขง" นิทานโบราณคดี. กรมศิลปากร. 2487.

- _____ . "เรื่องลานช้าง" นิทานโบราณคดี. กรมศิลปากร, 2487.
- _____ . และปรมาธิบดีอินท, กรมสมเด็จพระ. ศาสตร์สมเด็จพระ เล่ม 7. กรุงเทพฯ, 2506.
 ตำรา, กรม กระทรวงศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. พระนคร: โรงพิมพ์อักษร
 นิตี, 2468.
- เจิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2 เล่ม. พระนคร: สมาคมสังคมนศาสตร์
 แห่งประเทศไทย, 2513, 2515.
- เจิม สิงห์สุต. ฝั่งขวาแม่น้ำโขง. 2 เล่ม. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2499.
- ถนอม อานามวัฒน์. "ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมรและญวน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอน
 ต้น" วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา
 ประสานมิตร. 2514.
- ถวิล เกษรราช (ทองสว่างรัตน์). ประวัติวิทยุไทย. พระนคร: กรุงเทพมหานครพิมพ์.
 2512.
- ทวีศิลป์ สิมวัจนะ. "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า
 อยู่หัวรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411 - 2475)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาค
 วิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- _____ . "การเคลื่อนย้ายแรงงานอีสานเข้าสู่ศูนย์กลางในอดีต." ธรรมศาสตร์. 11
 (กันยายน 2525): 56-63.
- ทองพูล ศรีจักร. พระราชพิธีบรมราชาภิเษก. ม.ป.ท. , 2479. (พิมพ์ในงาน
 ปลงศพพญาพิภพเจ้าเมืองศรีจักร ณ วัดบ้านน้ำคำ ชาติพนม)
- _____ . เพ็ชรพื้นเมืองเวียงจันทน์. พระนคร: โรงพิมพ์บางขุนพรหม. 2479.
- ทองสุข เสรมบุญมิตร. ประวัติต้นตระกูลพระยานครศรีบริรักษ์ อดีตผู้ว่าราชการเมือง
 ขอนแก่น (เจ้าเมืองขอนแก่น). ม.ป.ท. , 2509. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน

บรรจุนิพนธ์พระยานครศรีธรรมราชและคณบดีประทุมนครศรีฯ ณ วัดทองแขวง
เมืองเก่า ขอนแก่น)

พิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. พระนคร:
กุรุสภา. 2503.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1. พระนคร: กุรุสภา,
2504.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. พระนคร: กุรุสภา. 2504.

เพชรต้นไม้สี, พระ(แก้ว กุโฑกาไส). อุรังคนิทาน (ตำนานพระธาตุพนมพิสดาร).
พิมพ์ครั้งที่ 8. พระนคร: โรงพิมพ์เพ็ญอักษร, 2514.

_____. ประวัติย่อพระธาตุพนม. พิมพ์ครั้งที่ 8. พระนคร: เพชรต้นการพิมพ์, 2526.

ชิตา สาระยา. "กัลปนาถกับการขยายตัวของชุมชน" เมืองโบราณ. 7 (ธันวาคม 2523-
มีนาคม 2524): 86 - 94.

ธีรชัย บุญมาธรรม. "การเก็บส่วยในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์."
ธรรมศาสตร์. 12 (ธันวาคม 2526): 154 - 165.

_____. "หัวเมืองกาฬสินธุ์ก่อนปฏิรูปการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล. (พ.ศ. 2336-
2434)." เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับอีสาน
ศึกษา ประวัติศาสตร์และวรรณกรรม เอกสารหมายเลข 5. ณ วิทยาลัยครู
นครราชสีมา 4 - 6 กรกฎาคม 2527. 23 หน้า

นงลักษณ์ ลิมศิริ. "ความสำคัญของทบภูหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 - 2445." วิทยา-
นิพนธ์ปริญญานหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร. 2524.

นรเก โทษีเบศร์วงษา. ตำนานไทย - สุโขทัย. (พิมพ์ดีด), 2519

_____. ระบบการปกครองไทยโบราณ สหัตถ์กลางฮ้างเมือง, (พิมพ์ดีด), 2522

นันทิยา ช่วงวุฒิชรรม."การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดกาารเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325 - 2448)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

นาทของ (นามแฝง - ยูแปด). พงศาวดารญวน. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ. 2509. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายทวี เทวียนระวี ณ วัดเทพศิรินทราวาส)

"นิทานเรื่องขุนบรมราชพงศาวดารเมืองลานช้าง." ประชุมพงศาวดาร ภาค 70 เล่ม 43 - 44. กรุงเทพฯ, 2512.

นิโรธรังสีคัมภีร์บัณฑิตอาจารย์, พระ(เทศก์ เทสรังสี). หนังสือประวัติบ้านนาสีดา และอัครโณประวัติ. สกลนคร: โรงพิมพ์ศิริอักษร, 2503. (พิมพ์ในงานฉลองภูมิพัฒน์นาสีดา).

นิวัฒน์ พ. ศรีสุวรรณนันท์. ประวัติศาสตร์ชาติไทย - ลาว. อุดรธานี : โรงพิมพ์ภาคอีสาน, 2512.

บ.บ. ฐานวิริโย (นามแฝง). หนังสือเรื่องเวียงจันทน์คำกลอนสำและเล่าประวัติเป็นภาษาลาว. [ม.ป.ท., ม.ป.ป.]

บดินทร์เคชา. เจ้าพระยา (สิงห์). อานาญสยามบุพพ. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2514.

บรรณ สวันตร์จัน. พงศาวดารเมืองสุรินทร์. สุรินทร์: โรงพิมพ์จำรัสอักษร. 2517. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายไสว ปุคคะนันท์ ณ เบรุวัดหนองบัว อำเภอเมือง สุรินทร์)

- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ราชอาณาจักรลาว. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์. 2503.
- บุญช่วย อัครดาก. ประวัติศาสตร์ภาคอีสานและเมืองมหาสารคามและผลงานต่าง ๆ. [ม.ป.ท.], 2522. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายบุญช่วย อัครดาก ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพฯ)
- บุญเพ็ง อัครพิมพ์. ประวัติและขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างของอำเภอขวง-ทลาค. พระนคร: โรงพิมพ์มหาบูรณาราชวิทยาลัย, 2493.
- บุญมี ภูเขษ. พงศาวดารเมืองกาฬสินธุ์และประวัติเมืองภูแล่นช้าง. พระนคร: โรงพิมพ์กัณฑ์ประจักษ์, 2525.
- บุญมี ภูเขษ และราชพรหมจริยคุณ, พระ (สุข). พงศาวดารเมืองกาฬสินธุ์ และประวัติเมืองขึ้นในยุคเก่า. กาฬสินธุ์: จินตทัศน์การพิมพ์. 2525.
- บุญรอด แก้วกันหา. "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2411)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2518.
- บุศย์ จินตนา. "ประวัติศาสตร์การปกครองภาคอีสาน. ชาวของ 1: 3 (2513): 57 - 65. (ฉบับคัดลอกเป็นเอกสารพิมพ์ดีด โดยมหาวิทยาลัยขอนแก่น)
- แบบเรียนหลวง พระราชพงษาวดารสยามกรีเจที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์ศึกษาพิมพ์การ, ร.ศ. 110.
- ประจันตประเทศธานี (โง่นคำ). ตำนานเมืองสกลนคร. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์เอก พระอนุบาลสกลนคร (เมฆ พรหมสาขา).
- ประชาภิจักรจักร, พระยา. "ว่าด้วยแก่งน้ำมูลแลเมืองลาวตะวันออก " วารสารสยาม สมาคม 1 (1904): 175 - 190

ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์แสง)

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408. พระนคร: กุรุสภา, 2504.

ประทีป ชุมพล. พื้นเวียง: วรรณกรรมแห่งการกบฏ. พระนคร: สำนักพิมพ์อัสสัมชัญ, 2525.

ประนุช ทักษิณสาร. "วิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394 - 2475." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

ประวัติการตั้งเมืองกาฬสินธุ์. [น.ป.ท.], 2515 (พิมพ์ในงานฉานกิจศพนางทิพย์ศรีศรีกาฬสินธุ์ (นางสมรพรมกรกิจ)).

ประวัติการก่อตั้งกาฬสินธุ์. พระนคร: โรงพิมพ์ข่าวทหารอากาศ, 2509. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ รองอำมาตย์ตรีณมัย ศรีกาฬสินธุ์)

ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. ระบบไพร่ในสยามไทย พ.ศ. 2411 - 2453. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

มดุงแก้ว ประจันต์, หลวง(จันทร์ อุตกรนกร). "ลัทธิธรรมเนียมของคณาธิลาว. วิจารณ์ 23 (สิงหาคม ร.ศ. 115).

..... "ลัทธิธรรมเนียมรามฎรภาคอีสาน." ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ. พิมพ์ครั้งที่ 4 พระนคร: คลังวิทยา, 2515.

ดุสิต ลิมพะสุต. "ปัญหาเกี่ยวกับชาวญวนในประเทศไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

"พงศาวดารย่อเวียงจันทน์" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 44 ภาค 70. พระนคร: กุรุสภา, 2512.

"พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า." ประชุมพงศาวดาร เล่ม 5 ภาคที่ 6. พระนคร: กุรุสภา, 2506.

"พงศาวดารเมืองอุ๋นซ่าง." ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 ภาค 1. พระนคร: กุรุสภา, 2506.

"พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง, เวียงจันทน์ ตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน." เทศาภิบาล 3 (กรกฎาคม ร.ศ. 126): 109 - 154.

พรหมนุ้ย, พระ (กิสฺโส อ้วน). ตำนานวัดสุปฏิหาราม. พระนคร: อักษรเจริญทัศน์, 2478. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานผูกพัทธสีมาและฉลองพระโบสถ์วัดสุปฏิหาราม อุบลราชธานี 2479)

พร เพ็ญ ชั้นตระกูลและอัคราพร กุญชรวิชัย (บรรณาธิการ). "ความเชื่อพระศรีอารีย์." และ "กษัตริย์น้อย" ในสังคมไทย. พระนคร: สร้างสรรค์, 2527.

พิทักษ์พนมเชตรอนุสรณ์. พระนคร: โรงพิมพ์ประเสริฐศิริ, 2512. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์เอกหลวงพิทักษ์พนมเชตร (สีห์ จันทรสชา) ณ เมรุวัดศิลาวิเวก มุกดาหาร)

โพธิวงศาจารย์, พระ (กิสฺโส อ้วน). "ว่าด้วยอาชีพของชนชาวเมืองในท้องที่จังหวัดกาฬสินธุ์." ลัทธิธรรมเป็นเมตตาง ๆ ภาคที่ 19 ตอนที่ 2. (พิมพ์ในการพระศพพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์เจ้าวรลักษณาวดี 8 ตุลาคม 2469)

ทำเนียบสมณศักดิ์ของชาวเมืองเวียงจันทน์โบราณ. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2471. (พิมพ์ในคราวบพระราชมานสมณศักดิ์ของพระธรรมวิจิตรญาณ)

- ไพฑูริย์ มีฤศล. การปฏิรูปการปกครองมณฑลอิสาน พ.ศ. 2436 - 2453. พระนคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517. (เอกสารการนิเทศการศึกษามัธยมศึกษาปีที่ 149 หน่วย
ศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู)
- ไพฑูริย์ สุนทรารักษ์. การปกครองหัวเมืองภาคอีสานกับเมืองสุรินทร์. (พิมพ์ในงานพระ
ราชทานเพลิงศพพรองอำมาตย์เอก หลวงพิศิษฐสุรินทร์รัฐ (พานเมือง อัมระนิมิ)
ณ เมรุวัดจุมพลสุทราวาส สุรินทร์, 2515)
- มหาวิไชย, ชุน (จันทร์ อุตทรนกร). "ไปเที่ยวหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก." วชิรญาณ
25 (ตุลาคม ร.ศ. 115): 2518 - 2550.
- มหาวิรวงศ์, สมเด็จพระ (พิสิโส อ้วน). "การจัดการศึกษาในภาคอีสาน." พัฒนาชุมชน
5 (ธันวาคม 2509) : พัฒนามีพิมพ์ดีดไทรบุรีหน้า.
"เรื่องชนกลางชาติทางฝั่งแม่น้ำโขง." ศิลปากร 1 (ตุลาคม 2490): 51 -61
- มานิต วัลลิโกศล . " โศทรบูร" เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน หมายเลข 4
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคามและวิทยาลัยครูมหาสารคาม 16-18
พฤศจิกายน 2521.
- เมืองในภาคอีสาน. พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2516. (พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพพระยาอุครธานี (จิตร จิตะโยโศทร) ณ วัดโพธิสมภรณ์
อุครธานี))
- ระลึก ขานี่. คุณจรรยาในอดีต. พระนคร: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, 2524
- "คำตำราวงศ์มัทรีแห่งประเทศลาว." ศิลปากร 6: 3 (กันยายน 2505);ภาคผนวก
"อำควงศ์สกุล สิงหนะณี" ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ เสวกเอกพระยานครราช
เสนี (สัทค. สิงหนะณี) ณ เมรุวัดเทพศิริทราวาส, 2481.

วิภาควัฒนศาสตร์, พระ (เจมส์ แมคคาร์ธี) "บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม."

วารสารแผนที่ฉบับพิเศษรวมเล่ม (กรกฎาคม 2524 - มิถุนายน 2526).

เวลดา, วอลเตอร์ เอฟ. แผนที่พระนั่งเกล้า. นิจ ทองโสภิต (แปล) สมาคมสังค-
ศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.

ศรีพิชัยวิบาล, พระ (สวัสดิ์ บัณฑิตถึก). กระแวนอีสาน 2469. [ม.ป.ท.], 2514

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระศรีพิชัยวิบาล (สวัสดิ์ บัณฑิตถึก) ณ

วัดศรีรัตนาราม ระยอง)

ศรีศักร วัลลิโภดม. "เขตระดม" ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ในอีสานเหนือ "เมืองโบราณ

6 (ตุลาคม - พฤศจิกายน 2522): 22 - 28.

ศรีศักร วัลลิโภดม. "ลาวในเมืองไทย." เมืองโบราณ 6 (ธันวาคม 2522 - มกราคม

2523): 55 - 66.

ศรีศักร วัลลิโภดม. "อีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 16" เมืองโบราณ 3

(ตุลาคม - ธันวาคม 2519): 35 - 47. และ ประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ภาคอีสาน หนังสือชุดความรู้มรดกอีสาน. วิทยาลัยครูมหาสารคาม (2521):

30 - 49.

ถือปากร. กรม (รวบรวม). เจ้านายและข้าราชการกรมวังหลวงความเห็นจัดการ

เปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ใบบอกปกครองแผ่นดิน.

พระนคร: โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, 2510. (พิมพ์ในงานสถาปนาแก๊สพิษ หม่อมสนิท

กฤดากร ณ วิชาตุ๋ทอง พระนคร)

— ประชุมกฎหมายไทยโบราณ ภาคที่ 1 ว่าด้วยธรรมเนียมศาสตร์ปกครองและกฎหมายพิจารณา

อาณาจักรและธรรมเทียมนั้น. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2482.

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายพลโท พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ

ณ วัดเทพศิรินทราวาส)

สงวน รอดบุญ. "เวียงคุก" เมืองโบราณ 2 (กรกฎาคม - กันยายน) 2519):

17 - 25.

สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์. การปฏิรูปภาชีอาณาจักรสมัยสมเด็จพระปิยมหาราช. พระนคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518. (เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 166 หน่วย
ศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู)

สวัสดิ์ ฟุ้งทน. "สิ่งล้ำค่าของอีสาน" โทม 14 (คัดลอกเป็นเอกสารพิมพ์ดีดโดยมหาวิทยาลัย
ขอนแก่น).

สินธุ์ จิตตะยโสธร (เวียงเวียง). พงศาวดารเมืองยโสธรฉบับของท้าวชิตติยะ (สิงห์โต
จิตตะยโสธร). พระนคร: โรงพิมพ์เลขาจารย์, 2485. (พิมพ์ในงานปลงศพ
นางแม่ จิตตะยโสธร)

สิริวัฒน์ คำวันสา. อีสานปริทัศน์ (อีสานคดี 2). พระนคร: กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2523.

สีลา วีระวงส์. คัมภีร์พระทัมมะสาตฺตฺยฺยาน (ถอดหมายเก่าของลาว). [ม.ป.ท.] , กณวิณะ
คดี, 2499. (อักษรลาว)

_____ พงสาวะคานลาว. [ม.ป.ท.] , กะขวางศึกษาศึกษา, 2500. (อักษรลาว)

สีลา วีระวงส์. พระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าอนุวงศ์องค์สุดท้ายแห่งพระราชวงศ์
เวียงจันทน์. [ม.ป.ท.] ; กะขวางทัมมะกาน, 2512. (อักษรลาว)

สุนทรราชเดช, พระ (แต่ ประมุขชาติ). พงศาวดารภาคอีสาน. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์.
2472. (พิมพ์ในงานปลงศพหม่อมทรัพย์ ศรีวัช ๗ อยุธยา).

สุรจิตต์ จันทรสาธส. พงศาวดารเมืองมุกดาหาร. พระนคร: ณะการพิมพ์, 2498.
(พิมพ์ในงานอุปสมบทของนายสุรจิตต์ จันทรสาธา)

สุวิทย์ วีระศาสตร์. ความสัมพันธ์ไทย - ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 - 126. มหาวิทยาลัยศรี
นครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.

หนังสือชุดความรู้ "มรดกอีสาน" 3 เล่ม. พระนคร: เรือนแก้วการพิมพ์, บริษัทการพิมพ์, โปศาลศิริ, 2521. (พิมพ์เนื่องในงานนิทรรศการ "มรดกอีสาน" ณ วิทยาลัยครูมหาสารคาม)

อศิน รัตพันธ์, ม.ร.ว., สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416 ม.ร.ว. ปรากฏทอง สีสุภ และพรณี สูงบุญมี แปล. พระนคร: มูลนิธิโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.

อภิศักดิ์ โสมอินทร์. ภูมิศาสตร์อีสาน. พระนคร: พระศักดิ์แอนแอสโซซิเอท, 2525.

อภิลักษณ์ เอี่ยมหน่อ. ธรณีวิทยา. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช. 2516.

อมรวงศ์วิจิตร, หม่อม (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร). "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 ภาค 4. พระนคร: คุรุสภา, 2506.

อรุณรณ นพคาวาน. "การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร ระหว่าง พ.ศ. 2436 - 2453." วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2520.

อริยานุวัตร เขมจารี, พระ. หนังสือประเพณีโบราณอีสานบางเรื่อง 2 เล่ม. (อัครสำเนา) ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2525.

อรรถชาติ ตำนานพระเจ้าสุทโธ. พระนคร: เรือนแก้วการพิมพ์, 2521. (พิมพ์เนื่องในการสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม และวิทยาลัยครูมหาสารคาม 16 - 18 พฤศจิกายน 2521)

อุราลักษณ์ สิริบุตร. "มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์." วิทยานิพนธ์ ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

อุค้ำ พวงศก. เล่าเรื่องลาว - โท. พระนคร: โรงพิมพ์แสงศิลป์, 2510.

(อักษรลาว)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. วิทยานิพนธ์, หนังสือ, บทความจากหนังสือ, วารสาร และงานเขียนอื่น ๆ
(ภาษาต่างประเทศ)

Aymonier, Mission Etienne. Voyage dans Le Laos. 2 Vol. Paris:
 Ernest Leroux, 1897

Berval, Rene de. (col.) Kingdom of Laos. Saigon: France-Asie,
 1959

Breazeale, Kennon. "The integration of the Lao state into the
 Thai kingdom" D.Phil. Thesis, the University of Oxford,
 1975

Gile, Francis H. "An account of the hunting of the wild ox
 on horse back in the provinces of Ubol rajadhani and
 Kalasindhu, and the rite and ceremonies which have
 to be observed". Journal of Siam society. XXVII Pt.I,
 1934, : 39 - 59

Kennedy, Victor. "An Indigenous early nineteenth century map
 of central and northeast Thailand" In memoriam Phya
Aruman Rajadhon. edited by Tej Bunnag and Michael
 Smithies. Bangkok: (The Siam society, 1970): 315 -347

Kirsch, A. Thomas. "Development and mobility among the Phuthai
 of Northeast Thailand" Man, state and society in contempo
rary southeast Asia. Robert O. Tilman (Edit.). Newyork:
 praeger publisher, 1969

Mair, Lucy. "Primitive government" Cultural and social Anthro
pology: selected readings. Newyork: Macmillan, 1964

Osborne, Milton. River road to China: the Mekong river expedition 1866 - 1873. London: George Allen & Unwin, 1975

Phaitoon Mikusol. " Social and cultural History of Northeastern Thailand from 1868 - 1910: A case study of the Huamuang Khamen padong(Surin, Sangkha and Khukhan)" Ph.D. dissertation, department of anthropology, University of Washington, 1984.

Praja Kitkarachakr, Phya. " On the menam Mun and the provinces in the east." Journal of the Siam society. Vol. I (1904) : 175 - 190

Seidenfaden, Major E. " Regarding the customs ,manners, economics and languages of the Kha (So) and Phuthai living in Ampho Kutchinarai Changvat Kalasindhu, Monthon Roi Et." The journal of the Thailand Research society. Vol. XXXIV Pt. II (Sep. 1943): 145 - 181

Van Liere, W.J. " Salt and settlement in Northeast Thailand " เมืองโบราณ 8 (มกราคม - กรกฎาคม 2525) : 112 - 116

Vickery, Michael. " Thai regional elites and the reform of king Chulalongkorn." The journal of Asian studies. Vol. XXIX (Aug. 1970): 363 - 381

4. สัมภาษณ์

- นางวิไล (ภรรยา น. ๗) เกษคุปต์ อายุ 64 ปี และนายสุทิน เกษคุปต์
513/7 ซอยราชเทวี ถนนเพชรบุรี กรุงเทพฯ สัมภาษณ์ 20 พฤศจิกายน
2524, 21 ธันวาคม 2524
- นางโสภี รัตนแสงศึกษากร อายุ 77 ปี (หลานอุปฮาดเถื่อน เมืองมหาสารคาม)
บ้านพักข้างวัดชัยภูววาส อ.เมือง จ.มหาสารคาม สัมภาษณ์ 11 ธันวาคม
2524
- นายคำ กุลศรี อายุ 80 ปี บ้านเลขที่ 266 ถนนโสมพะมิตร อ.เมือง จ. กาทสินธุ์
สัมภาษณ์ 6 ธันวาคม 2527
- นายจรรนุทร เรืองสุวรรณ 29 ถนนพิษณุโลก กรุงเทพฯ สัมภาษณ์ 14 พฤศจิกายน
2524, 18 กรกฎาคม 2525, 25 ธันวาคม 2526
- นายคี พิมพ์นิตย์ อายุ 77 ปี บ้านพักริมแก่งตอนกลาง อ.เมือง จ. กาทสินธุ์
สัมภาษณ์ 2 ธันวาคม 2524
- นายบท แสนมหาชัย อายุ 72 ปี (เจ้าสายเจ้าเมืองแขวงบาคาน) บ้านพักอาจารย์
วิเศษ นาคีรักษ์ โรงเรียนอนุกุลนารี อ. เมือง จ. กาทสินธุ์ สัมภาษณ์
14 มีนาคม 2527
- นายเรือง ไชยวรรณ อายุ 81 ปี 189 ถนนผ้าขาว อ.เมือง จ. กาทสินธุ์
สัมภาษณ์ 14 มีนาคม 2526, 6 ธันวาคม 2527
- นายสิงห์โต พลวิจิตร อายุ 74 ปี คุ้มสระบัว อ.กมลาไสย จ.กาทสินธุ์ สัมภาษณ์
7 ธันวาคม 2524, 10 มีนาคม 2525
- นายสุรจิตต์ จันทร์สาขา 44 ซอยอารีสัมพันธ์ พหลโยธิน กรุงเทพฯ สัมภาษณ์
18 กรกฎาคม 2524, 24 กรกฎาคม 2525, 15 มีนาคม 2526
- พระอริยเวที (เขื่อน ฐิตสีโล ปช.9) อายุ 70 ปี วัดรังสีปาลิวัน ต.บ้านโพน
อ.คำม่วง จ. กาทสินธุ์ สัมภาษณ์ 4 มีนาคม 2526

ภาคผนวก ก.
"ลัทธิคักข้างข้าง เมือง"

เป็นแบบปกครองคู่กับคองเมือง เป็นการปกครองแบบลัทธิประชาธิปไตย
กษัตริย์เหนือกฎหมาย มีสาระสำคัญดังนี้

1. มีกษัตริย์เหนือกฎหมาย คั่งกล่าวในคองเมือง
2. มี "ไทหอ" ซึ่งเลือกเอาจากพระญาติของกษัตริย์ ที่ไม่อยู่ในฐานะได้
เป็นกษัตริย์เป็นไทหอ ในหมู่คณะไทหอมี "หอหลวง" (เจ้าหลักคำ) เป็นประธาน
กับ "หอน้อย" (หอกะจัน) เป็นรองประธาน
3. สิทธิและหน้าที่ของกษัตริย์กับไทหอมีดังนี้
 - ก) กษัตริย์มีอำนาจและหน้าที่ปกครองบ้านเมืองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข
 - ข) ไทหอมีหน้าที่รักษาหอคำ (หอปราสาท) และทรัพย์สินของกษัตริย์
 - ค) ไทหอไม่มีสิทธิได้เป็นกษัตริย์
 - ง) ไทหอมีสิทธิเสนอราษฎร
 - จ) ไทหอมีหน้าที่ดูแลควบคุม การปฏิบัติราชการของกษัตริย์ มีอำนาจ
ปลดและแต่งตั้งกษัตริย์ได้ด้วยความเห็นชอบของประชาราษฎร
 - ฉ) ไทหอมีหน้าที่ทำการติดต่อกับกษัตริย์แทนประชาราษฎร ในเมื่อ
ราษฎรร้องขอ
 - ช) ห้ามไม่ให้ฝ่ายกษัตริย์กับฝ่ายไทหอ ทำการสมพงษ์ด้วยกัน ตลอดชั่ว
ลูกหลาน ๆ
 - ซ) ให้ไทหอมีหน้าที่รักษาฮักคนและฮักผี (คือให้คอยดูแลให้กษัตริย์ปฏิบัติ
ราชการ ไปตามระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีไท (ฮักคน) และให้
ปฏิบัติไปตามระเบียบแบบแผนของผี (ฮักผี)
 - ฌ) ให้หอหลวง เป็นผู้ใช้อำนาจแทนประชาราษฎร หอมน้อยทำการช่วย

เหลือหอหลวง และทำการแทนหอหลวง ในเมื่อหอหลวงไม่อยู่ในฐานะปฏิบัติหน้าที่
ได้

(อำนาจและหน้าที่ข้างบนนี้ อาจตกหล่นหรือบกพร่อง ย่อมปรับปรุงแก้ไข
เพิ่มเติมได้ตามกาลสมัย)

4. ตกข้างฮ้างเมือง ใต้แก้วธิปลกษัตริย์ออกจากตำแหน่ง คือโทหอเอา
กษัตริย์ไปคิดประคนข้าง เมื่อกษัตริย์พระองค์โคปกครองบ้านเมืองไม่ก็สมควรปลก
หอหลวงก็หอน้อยไปเชิญกษัตริย์พระองค์นั้นขึ้นหลังข้าง แล้วควาญก็ใส่ข้างตระเวน
ไปรอบเมือง พร้อมกับค้ำของร้องป่าวประกาศว่า พระยาองค์นั้นไม่ก็อย่างนั้นอย่าง
นี้ ตกข้างฮ้างเมืองแล้วมิให้เป็นพระยาครองเมืองต่อไปอีกแล้ว เมื่อเป็นที่ทราบทั่ว
ถึงกัน ควาญก็คิดประคนข้าง คั้นดิบแห้งข้างให้ตกลงพร้อมกับองค์กษัตริย์ กษัตริย์
พระองค์นั้นก็ขาดจากตำแหน่ง เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นไป โทหอจึง
แต่งตั้งกษัตริย์พระองค์ใหม่แทน

5. พระราชพิธีแต่งตั้งกษัตริย์กับโทหอ แม้จะแต่งตั้งเฉพาะกษัตริย์หรือโทหอ
อย่างเดียวกันก็ ทั้งกษัตริย์และโทหอจะต้องเข้าพิธีร่วมกัน เพราะจะต้องให้คำมั่น
สัญญาทำการสวดสาบานต่อกัน

สถานที่ทำพระราชพิธีจะจัดอย่างไรท่านมิได้กล่าวไว้ แต่อย่างไรก็ดี คง
ปฏิบัติอย่างใด ๆ ที่เคยทำพิธีอะไรมาก่อนแล้ว เช่นประดับประกาศสถานที่ให้มี สง่า
ราสี ตั้งแท่น หรือโต๊ะสำหรับการบูชาและกราบไหว้ มีพระพุทธรูป, ดอกไม้ธูปเทียน,
ใบศรี, เครื่องสาคราวุธ, หอก, คามง้าว, บิน, แก้วแหวนเงินค่า, เครื่องค้ำ
ของคุณ และสิ่งอื่นอีกที่เห็นสมควร กับขนานน้ำสาบานมั่งคั่งแก่ เครื่องไว้วาง
นอกนั้นท่านให้หาตั้งเหล็กหนักหมั้นห้าซัง เหวไฟให้แดง โชน ขณะเมื่อกำลังทำพิธี
สาบานแข่งอยู่นั้น

เมื่อได้เวลากษัตริย์กับโทหอก็เข้าประจำพิธี อาจารย์จุกธูปเทียนไหว้พระ
จะมีพระสงฆ์มาสวดพระพุทธรูปค้ำค้ำหรือไม้ ๆ กราบ แล้วอาราธนาป่าวประกาศ
เทพยดาเจ้าทั้งหลายคนศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลก อัญเชิญให้เสด็จมา ณ สถานที่นี้

เพื่อเป็นองค์สักขีพยานในพระราชพิธี คือไปอาจารย์ผู้อาวุโส คงจะกล่าวนำคำป้อย คำสาบแช่งต่าง ๆ แล้วกษัตริย์กับไทห่อจึงจะเป็นผู้ว่าตาม คำสาบแช่งนั้นจะประกอบ ก้วย ให้กษัตริย์กับไทห่อตั้งสัจจะอธิษฐานสาบานตน เป็นการผูกมัดให้กษัตริย์กับไท- ห่อ ตั้งใจกระทำการตามสิทธิและหน้าที่ของตน ปกครองบ้านเมืองให้เป็นไปในทาง ที่ชอบที่ควร กล่าวทั้งผลดีและผลร้าย คือว่าถ้าทำดีก็อวยพรให้ได้รับความดี ถ้าทำ ไม่ดีก็ให้ได้รับผลตามคำที่สาบแช่งไว้ เสร็จแล้วจึงเอาเครื่องศาตราวุธ เครื่องค้า ของคุณและของอื่น จุ่มลงในขันน้ำพิธีพอเป็นพิธี เพื่อความเชื่อกว่าหรือความขลัง ต่อ ไปจึงเอาพร้าฟันปักลงที่หิ้ง เหล็กแดง ให้เป็นรอยเครื่องหมายเป็นสักขีพยานว่า ได้ สาบแช่งตามพระราชพิธีแล้ว พร้อมก้วยคำกล่าวสนับสนุนประกอบตามไวยาหาร กษัตริย์ กับไทห่อจึงค้ำน้ำสาบานนั้น ส่วนหิ้ง เหล็กแดงทำนให้หน้าไปตั้งลงแม่น้ำใหญ่ และใส่คำ ป้อยคำสาบแช่งมีเงื่อนบังคับหลัง ไว้ว่าจนกว่าหิ้ง เหล็กนี้จักเปื่อยหายละลายสูญสิ้น จึง ให้หายคำป้อยคำสาบแช่ง ตลอดจนลูกหลานสืบไป

เรื่องการตกช้างฮ้าง เมือง บรรพบุรุษของข้าพเจ้าชาวพุไทยวัง ได้ใช้ สืบกันมามิได้ขาดระยะ ถึงสมัยอพยพมาตั้งปกครองกันอยู่ที่เมืองวัง ก็มีการตกช้าง- ฮ้างเมืองกันครั้งหนึ่ง ในคราวพระยาราชธิโชทำอุบายฆ่าอ้าย เพื่ออยากเป็นเจ้า เมืองวังแทน ไทห่อคองเอาพระยาราชธิโชไปคักประคนช้าง กิ่งเล่าไว้ในเรื่อง พุไทยวังตอนต่อไปแล้ว เมื่อสมัยมาตั้งปกครองกันอยู่ที่เมืองถูกสิมনারายณ์ เป็นเวลา 63 ปีไทห่อก็ยังคงมีอยู่ แต่ไม่มีเหตุถึงคองตกช้างฮ้างเมือง ประกอบทั้งวิธีการปก- ครองแบบโบราณ ได้ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามระบอบไทยปัจจุบัน

ภาคผนวก ข

บัญชีสำมะโนครัว พ.ศ. 2445

เมือง	คน ยก สาย	คนส่งเงิน		ชาย ทำ อายุ	คน			บวช	
		สาย	แทน การ		ชรา	พิการ	ผู้ ช่วย สาม	พระ	เณร
กาฬสินธุ์	996	9,631	-16	8,343	140	117	155	545	1,117
กันทรวิชัย	566	3,690	-	2,775	66	96	140	149	541
พาดงยาง	408	1,660	-	2,458	43	35	51	254	480
กุฉินารายณ์	232	1,760	-	1,586	37	47	56	87	170
เขมมาคาม	90	600	-	673	26	10	7	44	95
ภูแล่นช้าง	209	1,970	-	1,854	23	24	26	27	110
กมลาไสย	772	5,340	48	6,737	91	155	176	466	802
เสลภูมิ	747	6,960	-	5,594	130	168	181	492	1,141
สหัสขันธ์	33	190	-	281	4	1	-	5	15

เมือง	คนหญิง	คน			คนจำหน่าย			หลังคาเรือน
		เสียชีวิต	ท้องจำ	สิ้น	ไปค้า	หนี	ตาย	
กาฬสินธุ์	16,119	11	6	11	74	5	16	6,793
กันทรวิชัย	6,707	10	5	-	68	25	15	3,395
พาชนบยาง	5,562	7	10	-	87	82	16	2,095
ภูผามานาราม	3,007	8	5	-	32	5	18	1,533
เขมบาคาน	1,212	-	-	-	2	-	-	579
ภูแลนชาง	3,349	6	8	-	2	-	8	1,557
กมลาคไถ	14,080	22	5	-	76	12	4	4,953
เสลภูมิ	12,452	5	39	-	479	2	49	6,884
สหัสสัชน	605	-	-	-	-	-	-	261

เมือง	วัด	บ้าน	สัตว์พาหนะ				ยานพาหนะ	
			ช้าง	ม้า	โค	กระบือ	เกวียน ล้อ	เรือ
กาฬสินธุ์	109	132	1	752	18,890	14,419	695	394
กันทรวิชัย	53	58	3	502	15,505	4,799	392	-
พาดุง	32	40	1	127	5,560	3,154	205	240
ภูมิ่งนารายณ์	24	32	-	175	3,904	3,411	39	-
เขมวากาน	12	19	-	15	1,093	813	3	-
ภูแล่นช้าง	19	62	-	49	4,713	3,654	5	-
กมลาไสย	99	99	11	533	10,507	11,291	540	442
เสลภูมิ	93	114	48	229	12,234	19,956	647	849
สหัสขันธ์	3	6	-	9	591	399	28	22

ที่มา : หสข. มงหวงการ. เลขที่ 001.3/43 วันที่ 17 ฎ 121

พงหวงการ เมืองภูมิ่งนารายณ์ ภาคที่ 1.

ภาคผนวก ก

ลำดับ "อาณาจักร" ของหัวเมืองภาคเหนือ

1. พ.ศ. 2336-49 พระยาไชยสุนทร (โสภะวิท)
อุปฮาด (คำทวา)
ราชวงศ์ (หมาแพง)
2. พ.ศ. 2350-69 พระยาไชยสุนทร (หมาแพง) บุตรท้าวอุปฮาด
อุปฮาด (หมาสูย) บุตรพระยาไชยสุนทร (โสภะวิท)
ราชวงศ์ (หมาแพง) บุตรพระยาไชยสุนทร (โสภะวิท)
ราชวงศ์ (โคต) 2366-69 บุตรบุญธรรมพระยาไชยสุนทร
(หมาแพง)
3. พ.ศ. 2371-81 พระยาไชยสุนทร (วรมุขเจียม) หลานพระยาไชยสุนทร (หมาแพง)
อุปฮาด (หล้า) บุตรเมืองแสน (หน้าง่า)
ราชวงศ์ (อินทิสาร)
ราชบุตร (เชียงใหม่)
4. พ.ศ. 2383-89 พระยาไชยสุนทร (หล้า) บุตรเมืองแสน (หน้าง่า)
อุปฮาด (ทอง) บุตรพระยาไชยสุนทร (เจียม)
ราชวงศ์ (จาร์ยะ) บุตรเมืองแสน (หน้าง่า)
ราชบุตร (เชียงใหม่) พี่ชายพระยาไชยสุนทร (หล้า)
พี่ชายพระยาไชยสุนทร (หล้า)
5. พ.ศ. 2389-94 พระยาไชยสุนทร (ทอง) บุตรพระยาไชยสุนทร (เจียม)
อุปฮาด (จาร์ยะ) บุตรเมืองแสน (หน้าง่า)
ราชวงศ์ (กิ่ง) บุตรอุปฮาด (หมาสูย)

6. พ.ศ. 2394-96	พระยาไชยสุนทร (จรรย์ละ)
อุปฮาด (กึ่ง)
ราชวงษ์ (เกษ)
ราชบุตร (คี)	บุตรเมืองแสน (หน้าง้ำ)
บุตรอุปฮาด (เขาสุย)
บุตรราชวงษ์ (โคต)
บุตรพระยาไชยสุนทร (ทอง)
7. พ.ศ. 2398-24	พระยาไชยสุนทร (กึ่ง)
อุปฮาด (หนู)
ราชวงษ์ (เกษ)
ราชบุตร (คี)
ราชบุตร (อินทิสาร)	บุตรอุปฮาด (เขาสุย)
บุตรอุปฮาด (เขาสุย)
บุตรราชวงษ์ (โคต)
พระยาไชยสุนทร (ทอง)
[หลังจากราชบุตรคีถึงแก่กรรม]
8. พ.ศ. 2411-24	พระยาไชยสุนทร (หนู)
อุปฮาด (เข็ก)

ราชวงษ์ (เชียงโคต)
ราชบุตร (สุริยมาศ) | บุตรอุปฮาด (เขาสุย)
บุตรพระยาไชยสุนทร (ทอง) น้อง
ราชบุตรคี
บุตรพระยาไชยสุนทร (หนู) |
| 9. พ.ศ. 2424-25 | พระยาไชยสุนทร (เชียงโคต)
อุปฮาด (เขมา)
ราชวงษ์ (นน) | บุตรพระยาไชยสุนทร (หนู) |
| 10. พ.ศ. 2425
(3เดือน) | พระยาไชยสุนทร (นน) | บุตรราชบุตร ศรีภูมิ (หลานเมือง
แสนหน้าง้ำ)] |
| 11. พ.ศ. 2425-2434 | พระยาไชยสุนทร (หัว)
อุปฮาด (หนู) - 2429
ราชวงษ์ (โพธิสาร) - 2429
ราชบุตร (ฮวด) | บุตรพระยาไชยสุนทร (กึ่ง)
บุตรพระยาไชยสุนทร (ทอง)
บุตรพระยาไชยสุนทร (หล้า)
บุตรพระยาไชยสุนทร (หล้า) |

12. พ.ศ. 2427-2437 ผู้รั้งเมือง ท้าวฮวก บุตรพระยาไชยสุนทร (หล้า)
 ขาหลวงกำกับราชการเมือง นายสุจินดา (เลื่อน)
13. พ.ศ. 2437-- ผู้ควบคุมกำกับราชการเมือง พระอนุชิตพิทักษ์
 พ.ศ. 2442-43 ผู้รักษาราชการเมือง เมืองจีน (ทองสุข)
 ปลัดเมือง พระสินธุสัจจนาบาล (ทองสุข)
 พระสินธุธรรมจนาคัต (เก)
 บุตรท้าวฮวก
- ผู้ช่วยราชการเมือง พระสินธุการประสิทธิ์ (เนียม)
 ผู้ช่วยราชการเมือง พระสินธุกิจประสาสน์ (โสม)
14. พ.ศ. 2443 ผู้วาราชการเมือง พระสินธุประชาธรรม (เก)
 พ.ศ. 2449-2451 ขาหลวงกำกับราชการเมือง พระยาไชยสุนทร (เก)
 ผู้วาราชการเมือง พระยาไชยสุนทร (เก)
 ปลัดเมือง (วาง)
 ขกบัตรเมือง (วาง)
 ผู้ช่วยราชการเมือง พระสินธุกิจประสาสน์ (โสม)

ศูนย์วิจัยศิลปวิทยาการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียน

นายธีรชัย บุญมาธรรม เกิดเมื่อวันที่ 15 เดือนธันวาคม - พ.ศ. 2492 ตรงกับวันแรม 10 ค่ำ เดือนอ้าย ปีฉลู เอกศก จ.ศ. 1311 (ร.ศ. 168 หรือ ค.ศ. 1949) ที่บ้านหัน ตำบลสุกเค้า อำเภอัญญาฮี จังหวัดขอนแก่น ได้รับพระราชทานปริญญาการศึกษาบัณฑิต (กศ.บ.) จากวิทยาลัยวิชาการศึกษา จังหวัดมหาสารคาม (ปัจจุบันได้ับการยกฐานะเป็น มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตมหาสารคาม) เมื่อ พ.ศ. 2515 เข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโทบัณฑิตภาคศึกษาประวัติศาสตร์ ธรณีวิทยาและบรรพชีวินวิทยา วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2523

ปัจจุบัน ประจำอยู่ภาควิชาประวัติศาสตร์ ธรณีวิทยาและบรรพชีวินวิทยา วิทยาลัยครูมหาสารคาม

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย